

Samling af Afgørelser

FORSLAG TIL AFGØRELSE FRA GENERALADVOKAT
N. WAHL
fremsat den 16. juli 2015¹

Sag C-338/14

**Quenon K. SPRL
mod
Citibank Belgium SA
og
Citilife SA, nu Metlife Insurance SA**

(anmodning om præjudiciel afgørelse indgivet af cour d'appel de Bruxelles (Belgien))

»Præjudiciel forelæggelse — selvstændige handelsagenter — direktiv 86/653/EØF — artikel 17, stk. 2 — handelsagentens rettigheder ved opsigelse af agenturaftalen — kundegodtgørelse eller skadeserstatning — kumulering — skadeserstatning ud over kundegodtgørelsen — antagelighed«

1. Det fremgår klart af Den Europæiske Unions medlemsstaters lovgivning, at opsigelse af en handelsagenturaftale kan medføre store skader for handelsagenten, og at en sådan situation i princippet skal give agenten ret til en finansiel kompensation. Opsigelse af nævnte agents mandat, hvorved denne fratages sin repræsentationsbeføjelse, medfører således, at agenten mister den markedsandel, som denne indtil da havde haft, og dermed muligheden for at opnå et økonomisk udbytte af den kommercielle indsats, som denne har ydet sammen med agenturgiveren.

2. Den valgmulighed, som medlemsstaterne indrømmes med artikel 17 i direktiv 86/653/EØF² mellem to godtgørelsesordninger, dvs. en godtgørelse beregnet på grundlag af de nye kunder, handelsagenten har skaffet, eller det omfang, i hvilket handelsagenten har øget forretningerne med den bestående kundekreds, eller erstatning for den skade, agenten har lidt som følge af opsigelsen af kontrakten, har dog ikke været problemfri³. Den giver fortsat anledning til en række spørgsmål, hvilket den foreliggende anmodning om en præjudiciel afgørelse vidner om.

3. I den foreliggende sag ønsker cour d'appel de Bruxelles (Belgien), at Domstolen tydeliggør fortolkningen af artikel 17, stk. 2, i direktiv 86/653. Denne anmodning er blevet fremsat i forbindelse med en tvist mellem Quenon K. SPRL (herefter »Quenon«) på den ene side og Citibank Belgium SA (herefter »Citibank«) og Citilife SA (herefter »Citilife«), nu Metlife Insurance SA, på den anden side vedrørende betaling af den godtgørelse og skadeserstatning, som Quenon har krævet som følge af opsigelsen af agenturaftalerne mellem parterne. Cour d'appel de Bruxelles har nærmere bestemt anmodet Domstolen om at udtale sig om opdelingen mellem godtgørelsesordningen i nævnte direktivs artikel 17, stk. 2, litra a) og b), og handelsagentens mulighed for eventuelt at få udbetalt skadeserstatning i henhold til samme bestemmelses litra c).

1 — Originalsprog: fransk.

2 — Rådets direktiv 86/653/EØF af 18.12.1986 om samordning af medlemsstaternes lovgivning om selvstændige handelsagenter (EFT L 382, s. 17).

3 — Jf. nærmere bestemt de fortolkningsproblemer, der fremgår af Kommissionens beretning af 23.7.1996 om anvendelsen af artikel 17 i direktiv 86/653 (KOM(96) 364 endelig, s. 10-13, herefter »beretningen af 1996«). Herom vidner ligeledes den kritiske bedømmelse af den samtidige eksistens af to forskellige ordninger i samme direktiv (jf. bl.a. punkt 18 i meddelelse fra Kommissionen til Europa-Parlamentet og Rådet – En mere sammenhængende europæisk aftaleret – En handlingsplan (KOM(2003) 68, endelig)).

I – Retsforskrifter

A – EU-retten

4. Artikel 1 i direktiv 86/653 har følgende ordlyd:

»1. De i dette direktiv fastsatte harmoniseringsforanstaltninger finder anvendelse på medlemsstaternes love og administrative bestemmelser om forholdet mellem handelsagenter og disses agenturgivere.

2. Ved handelsagent forstås i dette direktiv en selvstændig mellemmand, som er vedvarende antaget til at formidle salg eller køb af varer for en anden person, i det følgende benævnt agenturgiveren, eller til at formidle og afslutte sådanne forretninger i agenturgiverens navn og for dennes regning.

[...]«

5. I dette direktivs artikel 17, stk. 1-3, hedder det:

»1. Medlemsstaterne træffer de nødvendige foranstaltninger for at sikre, at handelsagenten ved kontraktforholdets ophør får godtgørelse i henhold til stk. 2 eller skadeserstatning i henhold til stk. 3.

2.

a) Handelsagenten har ret til en godtgørelse, såfremt og i det omfang

— han har skaffet agenturgiveren nye kunder eller i betydeligt omfang har øget forretningerne med den bestående kundekreds, og forretningsforbindelserne med disse kunder fortsat vil give agenturgiveren betydelige fordele,

og

— betaling af godtgørelse er rimelig under hensyn til samtlige omstændigheder, herunder navnlig handelsagentens tab af provision af forretninger med disse kunder. [...]

b) Godtgørelsen kan ikke overstige et beløb svarende til en årlig godtgørelse, der beregnes på grundlag af handelsagentens gennemsnitlige årlige vederlag i de sidste fem år; hvis kontrakten er indgået for mindre end fem år siden, beregnes godtgørelsen på grundlag af det gennemsnitlige vederlag i perioden.

c) Ydelse af denne godtgørelse er ikke til hinder for, at agenten kan påberåbe sig skadeserstatning.

3. Handelsagenten har ret til erstatning for den skade, som ophøret af hans forhold til agenturgiveren forvolder ham. Sådant skade opstår hovedsagelig, når kontrakten ophører under omstændigheder,

— der berøver handelsagenten provisionsbeløb, som ville have tilkommet ham i tilfælde af normal opfyldelse af kontrakten, samtidig med at agenturgiveren opnår væsentlig fordel af handelsagentens indsats

— og/eller under omstændigheder, hvor handelsagenten ikke har kunnet afskrive de omkostninger og udgifter, som han efter henstilling fra agenturgiveren har afholdt med henblik på opfyldelse af kontrakten.«

B – Belgisk ret

6. Direktiv 86/653 er blevet gennemført i belgisk ret med lov af 13. april 1995 om handelsagenturaftaler (loi relative au contrat d'agence commerciale)⁴. Lovens artikel 20 bestemmer:

»Ved aftalens ophør har handelsagenten ret til en udligningsgodtgørelse, såfremt han har skaffet agenturgiveren nye kunder eller i betydeligt omfang har udviklet forretningerne med den bestående kundekreds, for så vidt som denne virksomhed fortsat vil give agenturgiveren betydelige fordele.

Indeholder aftalen en konkurrenceklausul anses agenturgiveren for at opnå betydelige fordele, medmindre andet bevises.

Godtgørelsens størrelse fastsættes under hensyntagen til det omfang, i hvilket agenten har udviklet forretningerne og skaffet nye kunder.

Godtgørelsen kan ikke overstige et års vederlag beregnet på grundlag af gennemsnittet for de seneste fem år eller, hvis aftalen har bestået i mindre end fem år, på grundlag af gennemsnittet for de foregående år [...]«

7. Artikel 21 i loven af 1995 bestemmer:

»For så vidt som handelsagenten har ret til en udligningsgodtgørelse i henhold til artikel 20, og størrelsen af denne godtgørelse ikke fuldt ud dækker det faktisk lidte tab, kan handelsagenten, såfremt han godtgør det hævdede tabs omfang, ud over godtgørelsen også få skadeserstatning med rente til et beløb, der svarer til forskellen mellem det faktisk lidte tab og den nævnte godtgørelse.«

II – Tvisten i hovedsagen og de præjudicielle spørgsmål

8. Det fremgår af de oplysninger, som Domstolen har modtaget, at Quenon, der blev stiftet i 1997 med henblik på at fortsætte de aktiviteter, som Karl Quenon havde udført, blev handelsagent for Citibank og Citilife fra den 1. december 1997 i henhold til to forskellige agenturaftaler. Bank- og forsikringsaktiviteterne er samlet i ét og samme agentur, og Quenon modtog udelukkende betaling i form af den provision, som blev betalt af henholdsvis Citibank for salg af bankprodukter og af Citilife for salg af forsikringsprodukter.

9. Den 9. januar 2004 opsagde Citibank uden varsel og uden begrundelse agenturaftalen med Quenon. Citibank betalte Quenon en opsigelsesgodtgørelse på 95 268,30 EUR og en udligningsgodtgørelse på 203 326,80 EUR. Citibank forbød Quenon fortsat at repræsentere selskabet og at anvende Citibanks navn og logo. Fra denne dato havde Quenon ikke længere adgang til det it-program, der gjorde det muligt for selskabet at administrere Citilifes forskellige forsikringsprodukter. Ifølge Quenon var det således reelt umuligt fortsat at gennemføre forsikringsagenturaftalen.

10. Ved stævning af 20. december 2004 anlagde Quenon sag mod Citibank og Citilife ved tribunal de commerce de Bruxelles med påstand om, at de personligt eller solidarisk tilpligtedes at betale opsigelsesgodtgørelse for manglende overholdelse af opsigelsesvarslet og udligningsgodtgørelse for opsigelse af forsikringsagenturaftalen, supplerende skadeserstatning samt provision af aftaler, der var indgået efter agenturaftalens ophør.

11. Quenons søgsmål blev forkastet ved dom af 8. juli 2009, hvorefter selskabet iværksatte appel ved den forelæggende ret, samtidig med at de beløb, der blev nedlagt påstand om i første instans, blev ændret.

⁴ — *Moniteur belge* af 2.6.1995, s. 15621 (herefter »lov af 1995«).

12. Det fremgår af forelæggelsesafgørelsen, at Quenon til støtte for sin appel har fremført, at størrelsen af den udligningsgodtgørelse for opsigelse af bankagenturaftalen, som Citibank har betalt, ikke er tilstrækkelig. Quenon mener, at der i henhold til artikel 21 i lov af 1995 skal betales ekstra opsigelsesgodtgørelse for manglende overholdelse af opsigelsesvarslet og udligningsgodtgørelse som følge af den faktiske opsigelse af forsikringsagenturaftalen og for hele den skade, som selskabet har lidt.

13. De sagsøgte i hovedsagen har gjort gældende, at denne nationale bestemmelse, sådan som den fortolkes af Quenon, ville være i strid med direktiv 86/653, som ikke tillader medlemsstaterne at kumulere de to godtgørelsesordninger, nemlig godtgørelsesordningen og skadeserstatningsordningen.

14. Ifølge den forelæggende ret er spørgsmålet således, om direktiv 86/653 kan fortolkes således, at det indebærer en forpligtelse til at betale erstatning for hele den skade, som en handelsagent har lidt, og om medlemsstaterne, når agenturgiveren ikke har begået nogen fejl, kan foreskrive, at der skal betales en udligningsgodtgørelse, der svarer til højst et års provision, eventuelt forhøjet med en skadeserstatning, der svarer til forskellen mellem det faktisk lidt tab og den nævnte godtgørelse.

15. På denne baggrund har cour d'appel de Bruxelles besluttet at udsætte sagen og forelægge Domstolen følgende præjudicielle spørgsmål:

»[1] Skal artikel 17 i [direktiv 86/653] fortolkes således, at den tillader en national lovgiver at foreskrive, at en handelsagent ved en agenturaftales ophør har ret til en kundegodtgørelse, hvis størrelse ikke kan overstige et års provision, samt en erstatning, der svarer til forskellen mellem det faktisk lidt tab og den nævnte godtgørelse, såfremt godtgørelsen ikke dækker hele det lidt tab?

[2] Skal artikel 17, [stk.] 2, [litra] c), [i direktiv 86/653] nærmere bestemt fortolkes således, at muligheden for at yde en erstatning, der supplerer kundegodtgørelsen, er betinget af, at agenturgiveren har begået kontraktlig misligholdelse eller en ansvarspådragende handling uden for kontrakt, at der er en årsagssammenhæng mellem agenturgiverens handling og det påståede tab, og at der foreligger et særskilt tab i forhold til det tab, der erstattes ved den faste kundegodtgørelse?

[3] Såfremt det foregående spørgsmål besvares bekræftende, skal der da foreligge misligholdelse eller en ansvarspådragende handling uden for kontrakt, som ikke har karakter af ensidig ophævelse af aftalen, som f.eks. afgivelse af et utilstrækkeligt opsigelsesvarsel, betaling af en utilstrækkelig godtgørelse for manglende overholdelse af opsigelsesvarsel eller af en utilstrækkelig kundegodtgørelse, alvorlige forhold, der skyldes agenturgiveren, misbrug af retten til at ophæve eller ethvert andet brud på aftaleforholdet, herunder tilsidesættelse af handelspraksis?«

16. Quenon, Citibank, den belgiske og den tyske regering samt Europa-Kommissionen har indgivet skriftlige indlæg.

III – Analyse

A – Domstolens kompetence

17. Kommissionen har givet udtryk for tvivl med hensyn til »formaliteten« vedrørende den foreliggende anmodning om en præjudiciel afgørelse. Kommissionen har gjort gældende, at situationen i hovedsagen ikke henhører under anvendelsesområdet for direktiv 86/653, da de bank- og forsikringsaktiviteter, som Quenon udførte for Citibank og Citilife, vedrørte tjenesteydelser og ikke »salg eller køb af varer«, som alene er omhandlet i direktivets artikel 1, stk. 2. Den tyske regering har – uden formelt at fremsætte en påstand om Domstolens inkompetence – fremført tilsvarende betragtninger.

18. Denne tvivl kan efter min opfattelse nemt fjernes.

19. Som Kommissionen og den tyske regering i øvrigt med rette har fremhævet, finder lov af 1995, hvormed direktiv 86/653 gennemføres i belgisk ret, i henhold til artikel 1⁵ anvendelse uden sondring på handelsagenter, der på vegne af agenturiverne køber eller sælger varer eller leverer tjenesteydelser.

20. Domstolen har dog ud fra et ønske om en ensartet fortolkning ved flere lejligheder erklæret sig kompetent til at træffe afgørelse om anmodninger om præjudicielle afgørelser, der vedrørte EU-retlige bestemmelser, i tilfælde, hvor de faktiske omstændigheder i hovedsagen lå uden for EU-rettens anvendelsesområde, men hvor de pågældende EU-retlige bestemmelser blev gjort anvendelige af national ret på grund af en henvisning deri til disse bestemmelsers indhold⁶.

21. Hvad angår bestemmelserne til gennemførelse af direktiv 86/653 i belgisk ret skal det blot nævnes, at Domstolen på grundlag af de løsninger, den nåede frem til i de sager, der gav anledning til Poseidon Chartering-dommen⁷ og dommen i sagen Volvo Car Germany⁸, allerede i Unamar-dommen⁹, har fastslået, at det, selv om det spørgsmål, som den forelæggende ret har forelagt, ikke tager sigte på en aftale om salg eller køb af varer, men på en agenturaftale om søtransport, således at direktiv 86/653 ikke direkte regulerer den pågældende situation i hovedsagen, ikke desto mindre fremgår, at den belgiske lovgiver ved gennemførelsen af dette direktivs bestemmelser i national ret har valgt at behandle disse to typer af situationer ens.

22. Det er således min opfattelse, at Domstolen har kompetence til at træffe afgørelse om den foreliggende anmodning om en præjudiciel afgørelse.

5 – I henhold til denne bestemmelse varetager handelsagenten »forhandling og eventuelt indgåelse af forretning i agenturiverens navn og på dennes vegne« (min fremhævelse).

6 – Jf. bl.a. i denne retning domme Dzodzi (C-297/88 og C-197/89, EU:C:1990:360, præmis 36), SC Volksbank România (C-602/10, EU:C:2012:443, præmis 86 og den deri nævnte retspraksis) og Nolan (C-583/10, EU:C:2012:638, præmis 45).

7 – C-3/04, EU:C:2006:176, præmis 14-17.

8 – C-203/09, EU:C:2010:647, præmis 23-26.

9 – C-184/12, EU:C:2013:663, præmis 30.

B – De præjudicielle spørgsmål

23. Den forelæggende ret ønsker med sin anmodning om en præjudiciel afgørelse en klarlæggelse af den fortolkning, der skal anlægges af artikel 17, stk. 2, i direktiv 86/653. Mens Domstolen gentagne gange¹⁰ er blevet anmodet om at udtale sig om de godtgørelsesforanstaltninger, som medlemsstaterne skal vedtage i henhold til nævnte direktivs artikel 17, er det imidlertid første gang, at den er blevet anmodet om at udtale sig om rækkevidden af artikel 17, stk. 2, litra c), der bestemmer, at »[y]delse af [kundegodtgørelse] [ikke er] til hindrer for, at agenten kan påberåbe sig skadeserstatning«.

24. Det første præjudicielle spørgsmål vedrører rækkevidden af erstatningssøgsmålet omhandlet i denne bestemmelse (første aspekt). Det andet og tredje spørgsmål vedrører derimod den ansvarsordning, som dette søgsmål eventuelt skal overholde (andet aspekt).

1. Første aspekt (det første spørgsmål): omfanget af og grænserne for kumuleringen af kundegodtgørelse og et krav om skadeserstatning i henhold til artikel 17, stk. 2, litra c), i direktiv 86/653

25. Det skal fremhæves, at artikel 17 i direktiv 86/653 udgør en del af de bestemmelser, der i direktivets generelle opbygning har en afgørende betydning, da de fastsætter det beskyttelsesniveau, som EU-lovgiver har fundet rimeligt at tildele handelsagenterne i forbindelse med oprettelsen af det indre marked¹¹.

26. Som Domstolen gentagne gange har fastslået, skal der ved fortolkningen af artikel 17 i direktiv 86/653 tages hensyn til de mål, der forfølges med direktivet.

27. Siden afsigelsen af Bellone-dommen og Ingmar-dommen¹² har det i denne henseende stået fast, at direktivet forfølger to mål: Det drejer sig ikke blot om at beskytte handelsagenternes interesser i forhold til deres agenturgivere (*målet om at beskytte handelsagenten*), men ligeledes om at fremme sikkerheden i forbindelse med handelstransaktioner og at fremme udvekslingerne mellem medlemsstaterne via en tilnærmelse af de nationale lovgivninger (*målet om harmonisering med henblik på bl.a. retssikkerhed*).

28. Domstolen har således fastslået, at artikel 17 i direktiv 86/653, der pålægger medlemsstaterne at indføre en godtgørelsesordning for handelsagenten efter ophør af dennes kontrakt, således skal fortolkes i lyset af dette dobbelte mål¹³.

29. Det er endvidere vigtigt at understrege, at artikel 17 i direktiv 86/653 indgår i en række harmoniseringsbestemmelser, der er både obligatoriske og har karakter af minimumsbestemmelser. Den i direktivet omhandlede beskyttelse gælder ikke blot for medlemsstaterne, som kun kan indføre en mere omfattende beskyttelse, men er ligeledes bindende for aftaleparterne i en handelsagenturaftale, som ikke inden aftalens udløb kan afvige herfra til skade for handelsagenten (jf. artikel 19 i direktiv 86/653).

10 — Jf. bl.a. domme Ingmar (C-381/98, EU:C:2000:605), Poseidon Chartering (C-3/04, EU:C:2006:176), Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2006:199), Semen (C-348/07, EU:C:2009:195), Volvo Car Germany (C-203/09, EU:C:2010:647) og Unamar (C-184/12, EU:C:2013:663).

11 — Jf. dom Unamar (C-184/12, EU:C:2013:663, præmis 39).

12 — Henholdsvis C-215/97, EU:C:1998:189, præmis 13 og 17, C-381/98, EU:C:2000:605, præmis 20 og 23.

13 — Domme Semen (C-348/07, EU:C:2009:195, præmis 14 og 31) og Unamar (C-184/12, EU:C:2013:663, præmis 37).

30. Ikke desto mindre giver direktivets artikel 17, der er resultatet af et kompromis baseret på de forskellige tilgange, der indtil da var blevet anvendt i medlemsstaternes lovgivning¹⁴, medlemsstaterne valget mellem to løsninger, enten den ordning, der var inspireret af tysk praksis, og som indebærer en *godtgørelse*, der fastsættes på grundlag af de kriterier, der er opstillet i denne artikels stk. 2, eller den ordning, der lå tæt på fransk ret, og som indebærer *erstatning* for det lidte tab i henhold til de i samme artikels stk. 3 opstillede kriterier. Domstolen har fastslået, at disse godtgørelsesordninger er alternativer, og den har klart anført, at direktivets artikel 17 forbyder kumulering af den i stk. 2 omhandlede godtgørelse og den i samme artikels stk. 3 omhandlede skadeserstatning¹⁵.

31. Det er dog min opfattelse, at de harmoniseringsforanstaltninger, der er foreskrevet i artikel 17 i direktiv 86/653, med henblik på at sikre ens konkurrencevilkår og på at øge sikkerheden i forbindelse med handelstransaktioner blot har til formål at samordne betingelserne for godtgørelse af en agent for det økonomiske tab, der følger direkte af en afbrydelse af forholdet til agenturgiveren og i sidste ende selv af tabet af kunder.

32. Harmoniseringen af de betingelser for godtgørelse af handelsagenterne, der følger af dette direktiv, er med andre ord kun udtømmende, for så vidt som den vedrører udligningsgodtgørelsen, den såkaldte »kundegodtgørelse«. Det er ikke meningen, at den skal omfatte alle mulighederne for erstatning for det tab, som handelsagenterne har lidt, i henhold til medlemsstaternes lovgivning om erstatningsansvar i eller uden for kontraktforhold. Opsagte agenter har således fortsat mulighed for i henhold til gældende national ret at gøre deres agenturgiveres ansvar gældende med henblik på at opnå en erstatning for et særskilt tab i forhold til det tab, der er omfattet af den i artikel 17, stk. 2, i direktiv 86/653 omhandlede kundegodtgørelse.

33. Det skal i denne forbindelse præciseres, at den ordning, der er indført med direktivets artikel 17, selv om den er bindende og fastsætter en ramme, ikke indeholder detaljerede forskrifter vedrørende metoden til beregning af erstatningen ved kontraktophør. Medlemsstaterne har inden for den ramme, der er fastsat med denne bestemmelse, en vis skønsmargin¹⁶.

34. Dette gælder efter min opfattelse både de faktiske retningslinjer for beregning af den i artikel 17, stk. 2, i direktiv 86/653 omhandlede godtgørelse, idet der i denne bestemmelses litra b) blot fastsættes et maksimumsbeløb, og en eventuel kombineret af dette beløb med et krav om skadeserstatning som omhandlet i artikel 17, stk. 2, litra c). Som Kommissionen anførte i sin beretning af 1996, vedrører artikel 17, stk. 2, litra c), i direktiv 86/653 situationer, hvor den nationale lovgivning giver agenten ret til skadeserstatning for afbrydelse af kontrakten eller manglende overholdelse af det i dette direktiv omhandlede opsigelsesvarsel.

35. Som det er blevet fremhævet¹⁷, har den i artikel 17, stk. 2, i direktiv 86/653 omhandlede erstatning hovedsageligt karakter af et vederlag set fra handelsagentens synspunkt. Det fremgår således af de i direktiv 86/653 omhandlede betingelser for tildeling af godtgørelsen (at der er skaffet nye kunder, eller at forretningerne med den bestående kundekreds er øget i betydeligt omfang, og at forretningsforbindelserne med disse kunder fortsat vil give agenturgiveren betydelige fordele efter agenturkontraktens ophør, fravær af nogen af de i direktivets artikel 18 omhandlede omstændigheder, der giver anledning til ophævelse af retten til godtgørelse), at denne godtgørelse, almindeligvis kaldet »kundegodtgørelse«, først og fremmest har til formål at betale handelsagenten for dennes arbejde, i det omfang agenturgiveren fortsat drager økonomisk fordel af dette arbejde selv efter agenturkontraktens ophør, og samtidig at undgå situationer med uberettiget berigelse eller

14 — Jf. rapport af 1996, s. 1. For en mere fuldstændig oversigt over de løsninger, som medlemsstaterne har valgt, jf. A. Theux, *Le statut européen de l'agent commercial – Approche critique de droit comparé*, Facultés universitaires Saint-Louis, 1992, bl.a. s. 280 ff..

15 — Domme Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2006:199, præmis 20) og Semen (C-348/07, EU:C:2009:195, præmis 15).

16 — Domme Ingmar (C-381/98, EU:C:2000:605, præmis 21), Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2006:199, præmis 34 og 35), Semen (C-348/07, EU:C:2009:195, præmis 18) og Unamar (C-184/12, EU:C:2013:663, præmis 40).

17 — Jf. bl.a. generaladvokat Poiares Maduros forslag til afgørelse Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2005:641, punkt 14-19) og generaladvokat Bots forslag til afgørelse Volvo Car Germany (C-203/09, EU:C:2010:315, punkt 50).

opportunistisk adfærd på tidspunktet for afbrydelse af kontrakten. Hvis der ikke fandtes en forpligtelse til at godtgøre agenten ved agenturkontraktens ophør, kunne agenturgiveren – uden at skulle betale nogen form for godtgørelse til handelsagenten – fortsat drage fordel af den merværdi, som handelsagenten har bidraget med på den ene eller den anden måde gennem sit arbejde.

36. Retten til godtgørelse som omhandlet i direktiv 86/653 dækker således ikke alle de tab, som ophøret af agentens forhold til agenturgiveren forvolder agenten, men blot det tab, der følger direkte af tabet af kunder.

37. Det er således blevet fremhævet, at den i direktivets artikel 17, stk. 3, omhandlede skadesgodtgørelse, som ikke udelukkende hænger sammen med tabet af kunder, og hvis beløb er ubegrænset, omfattede alle de tab, som agenten havde lidt, og i nogle tilfælde kunne forekomme mere gunstig for handelsagenten¹⁸.

38. Jeg er således af den opfattelse, at det loft, der er fastsat i artikel 17, stk. 2, litra b), i direktiv 86/653, dvs. et års vederlag, udelukkende vedrører kundegodtgørelsen og ikke begrænser skadeserstatningen, der skal have et andet formål end godtgørelsen. Det kan således ikke udelukkes, at handelsagenten, som det fremgår af direktivets artikel 17, stk. 2, litra b), ud over dette vederlag kan påberåbe sig skadeserstatning til dækning af et selvstændigt tab. Mens det, henset til den harmonisering, der følger af direktivets artikel 17, ikke er muligt samtidigt at anlægge to søgsmål, der begge vedrører godtgørelse af det tab, der følger af tabet af kunder, bør det være muligt samtidigt at anlægge to søgsmål om erstatning for særskilte tab.

39. Det fremgår i øvrigt efter min opfattelse ret klart af formuleringen og opbygningen af artikel 17 i direktiv 86/653, at det i direktivets artikel 17, stk. 2, litra c), omhandlede erstatningssøgsmål er tænkt som et eventuelt supplement til en godtgørelse og som sådan ikke er omfattet af det i samme stykkes litra b) omhandlede loft over udligningsgodtgørelsen. Som fremført af Quenon, fremgår det af forarbejderne til direktiv 86/653, at lovgiver i sidste ende besluttede ikke at medtage den del af Kommissionens oprindelige forslag, hvori loftet over godtgørelsen blev anset for at være absolut¹⁹.

40. Det følger endvidere af Domstolens retspraksis, at udligningsgodtgørelsen, når medlemsstaterne vælger en af de i artikel 17 omhandlede løsninger, kun kan være lige så stor som eller større end den godtgørelse, der ville følge af anvendelsen af nævnte artikels stk. 2²⁰. Anvendelsen af begrebet »større end« indikerer, at der gennemføres en minimumsharmonisering med direktiv 86/653, og at medlemsstaterne således har mulighed for ud over den i denne bestemmelse omhandlede særlige erstatning at fastsætte bestemmelser om erstatningssøgsmål i overensstemmelse med nævnte bestemmelses litra c)²¹.

41. Dette bør navnlig være tilfældet, når handelsagenten mener, at denne uafhængigt af det vederlag, som denne har modtaget for at skaffe nye kunder eller for at øge forretningerne med agenturgiverens bestående kundekreds og for tabet af fremtidige vederlag som følge af tabet af denne kundekreds, som agenten har ret til i henhold til selve agenturkontrakten, har lidt et specifikt tab som følge af afbrydelsen af kontrakten. Artikel 17 forhindrer ikke handelsagenten i at gøre rettigheder til supplerende godtgørelse gældende over for agenturgiveren med henblik på at opnå kompensation for den materielle eller immaterielle skade, der overskrider retten til en godtgørelse efter kontraktens

18 — Jf. bl.a. C. Gardiner, »Compensation commercial agents under the Commercial Agents Directive – Uncertainty continues«, *Commercial Law Practitioner*, 2006, 8, s. 195.

19 — Jf. artikel 28, 30 og 31 i forslag til Rådets direktiv om samordning af medlemsstaternes lovgivning om (selvstændige) handelsagenter, forelagt Rådet af Kommissionen den 17.12.1976 (EFT 1977 C 13, s. 2).

20 — Dom Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2006:199, præmis 32).

21 — Som anført i mit forslag til afgørelse Unamar (C-184/12, EU:C:2013:301, punkt 52), sigter ordningen i direktiv 86/653 kun på at sikre, at handelsagenten får ret til en minimumsgodtgørelse, og den berører ikke medlemsstaternes mulighed for at fastsætte yderligere kompensationer i deres lovgivning.

ophør. Som eksempel på specifikke skader, der kan godtgøres inden for rammerne af et krav om skadeserstatning, som indgives i medfør af artikel 17, stk. 3, litra c), i direktiv 86/653, nævnes således ikke-afskrevne investeringsudgifter afholdt af agenten, fratrædelsesgodtgørelse til afskedigede ansatte eller udgifter i tilknytning til leje- eller leasingaftaler²².

42. Dette synes i øvrigt at være tilfældet i hovedsagen, hvor det fremgår, at den pludselige afbrydelse af bankagenturkontrakten indgået mellem Quenon og de sagsøgte reelt har umuliggjort gennemførelsen af forsikringsagenturaftalen. I dette tilfælde kan det tab, som Quenon har påberåbt sig, analyseres således, at det ikke blot har til formål at opnå kompensation for det tab, der følger direkte af afbrydelsen af bankagenturkontrakten, og for tabet af fremtidige indtægter, men ligeledes at opnå erstatning for det indirekte tab, som skyldes, at gennemførelsen af forsikringsagenturaftalen er blevet umuliggjort, og det sideløbende tab, der skyldes den manglende overholdelse af opsigelsesfristen.

43. Det skal imidlertid præciseres, at søgsmål, der anlægges i henhold til artikel 17, stk. 2, litra c), i direktiv 86/653, ikke må indebære, at antikumulationsreglen, der er stadfæstet i retspraksis, omgås, da det kan medføre en situation, hvor agenten modtager en økonomisk overkompensation, hvilket er i strid med de mål, der forfølges med dette direktiv. Det påståede tab, der er omfattet af dette søgsmål, skal således være særskilt fra det tab, der er omfattet af godtgørelsen. Hvis den supplerende skadeserstatning omhandlet i denne bestemmelse ligeledes kunne kompensere for tabet af et fremtidigt vederlag, ville det endvidere betyde, at loftet over udligningsgodtgørelsen fastsat i direktiv 86/653 tilsidesættes.

44. Afslutningsvis bør artikel 17 i direktiv 86/653 ikke være til hinder for en national lovgivning, der bestemmer, at agenten i tilfælde af en agenturkontrakts ophør ud over kundegodtgørelsen, hvis beløb ikke kan overstige et års vederlag, ligeledes har ret til skadeserstatning til dækning af det tab, denne reelt har lidt, og som ikke er omfattet af denne godtgørelse.

45. Hvad angår spørgsmålet om, hvorvidt skadeserstatningen, når den kumuleres med kundegodtgørelsen, kan overstige det i direktivets artikel 17, stk. 2, litra b), fastsatte maksimumsbeløb, er det efter min opfattelse ret indlysende, at det i denne bestemmelse fastsatte loft udelukkende vedrører kundegodtgørelsen og ikke begrænser den supplerende skadeserstatning, der har en anden genstand end godtgørelsen. Da dette søgsmål således vedrører et særskilt tab i forhold til det tab, der er dækket af kundegodtgørelsen, kan det ikke udelukkes, at handelsagenten kan modtage et samlet beløb, der overskrider dette loft.

46. Henset til det ovenstående foreslår jeg, at det første spørgsmål besvares med, at artikel 17 i direktiv 86/653 skal fortolkes således, at den ikke er til hinder for en national lovgivning, der bestemmer, at handelsagenten efter kontraktens ophør har ret til en kundegodtgørelse, hvis beløb ikke kan overstige et års vederlag, samt til skadeserstatning, hvis denne godtgørelse ikke dækker hele det tab, som agenten reelt har lidt.

2. Det andet aspekt (det andet og det tredje spørgsmål): krav om en misligholdelse og kvalifikation af den pågældende misligholdelse med henblik på indrømmelse af skadeserstatning

47. Med sit andet spørgsmål ønsker den forelæggende ret belyst, om det i forbindelse med et søgsmål om skadeserstatning i henhold til artikel 17, stk. 2, litra c), i direktiv 86/653 kræves, dels at det påvises, at der findes en årsagssammenhæng mellem agenturgiverens misligholdelse og de påståede tab, dels at der er tale om et særskilt tab i forhold til det tab, der godtgøres med den faste kundegodtgørelse.

22 — P. Crahay, »La rupture du contrat d'agence commerciale«, *Les dossiers du Journal des tribunaux*, nr. 65, Larquier, 2008.

48. Besvarelsen af dette spørgsmål er efter min opfattelse ret indlysende. Som Quenon, Kommissionen samt den belgiske og den tyske regering har fremhævet, indeholder direktivet ingen præciseringer med hensyn til den ansvarsordning, der finder anvendelse i forbindelse med erstatningssøgsmål anlagt af handelsagenten i henhold til artikel 17, stk. 2, litra c), i direktiv 86/653.

49. Under forudsætning af, at ækvivalens- og effektivitetsprincipperne overholdes, kan medlemsstaterne således frit inden for de i direktivet fastsatte rammer fastsætte betingelserne for et erstatningssøgsmål, f.eks. kravet om en misligholdelse, den pågældende misligholdelses kvalificerede eller ikke-kvalificerede karakter og omfanget af det tab, der skal erstattes.

50. Som tidligere nævnt skal det tab, der gøres gældende i denne forbindelse, derimod være særskilt i forhold til det tab, der følger direkte af afbrydelsen af agenturkontrakten, og som allerede er dækket af kundegodtgørelsen, da bestemmelsen om, at de to valgmuligheder, der findes i direktivet, ikke kan finde anvendelse samtidigt, ellers vil blive tilsidesat.

51. Med sit tredje spørgsmål ønsker den forelæggende ret kravene til arten og omfanget af misligholdelsen i forbindelse med et erstatningssøgsmål, der anlægges i medfør af artikel 17, stk. 2, litra c), i direktiv 86/653, belyst.

52. Henset til besvarelsen af det andet spørgsmål er det uforholdsmæssigt at besvare dette spørgsmål.

IV – Forslag til afgørelse

53. Henset til det ovenstående foreslår jeg Domstolen, at den besvarer de af cour d'appel de Bruxelles forelagte spørgsmål som følger:

»Artikel 17 i Rådets direktiv 86/653/EØF af 18. december 1986 om samordning af medlemsstaternes lovgivning om selvstændige handelsagenter er ikke til hinder for en national lovgivning, der bestemmer, at handelsagenten efter kontraktens ophør har ret til en kundegodtgørelse, hvis beløb ikke kan overstige et års vederlag, samt til skadeserstatning, hvis godtgørelsen ikke dækker hele det tab, som agenten reelt har lidt.

Artikel 17, stk. 2, litra c), i direktiv 86/653 skal fortolkes således, at den gør indrømmelsen af skadeserstatning som supplement til kundegodtgørelsen betinget af, at der foreligger et særskilt tab i forhold til det tab, der erstattes ved denne godtgørelse, men ikke af, at agenturgiveren har begået en kontraktlig misligholdelse eller en ansvarspådragende handling, der har en årsagssammenhæng med det påståede tab.«